

**КОМИСИЈА ЗА ПРЕГЛЕД И ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ
КАНДИДАТА MOUNIRA SELIMAN ELAZABI**

**УНИВЕРЗИТЕТ МЕТРОПОЛИТАН
ФАКУЛТЕТ ЗА ПРИМЕЊЕНУ ЕКОЛОГИЈУ "ФУТУРА"
Веће департмана последипломских студија**

Одлуком Сената Универзитета Метрополитан (број 10-10-00285/1) донетој на седници одржаној 10.02.2021.године, одређени смо за чланове Комисије за преглед и оцену докторске дисертације кандидаткиње **Mounira Seliman Elazabi** под називом „Социјално – економске детерминанте и парадигме концепта одрживог развоја Либије“,

о чему подносимо следећи

ИЗВЕШТАЈ О ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1. Основни подаци о кандидаткињи и докторској дисертацији

Кандидат **Mounira Seliman Elazabi** рођена је 09.09.1977. године у **Tripoli, Libija**.

Завршила је Факултет за социјални рад Универзитет Триполи у Триполију 2002. године. Мастер, односно магистарске студије завршила је 2008. године на Факултету за социјални рад, Универзитет Триполи. Мастер рад под називом : „Начин понашања родитеља према непокретној деци и њихов однос према неким променљивим“

Кандидаткиња има следећи објављени рад: "**Adsorption of linuron and isoproturon pesticides on commercial activated carbon, norit sa 2**" , Mounira Elazabi, Mladenka Novaković, Ivana Mihajlović, Ali Hgeig (из категорије M23) у часопису Fresenius Environmental Bulletin Volumen – 30 No 02/2021 (потврда уредника да је рад прихваћен је у прилогу)

чиме је испуњен један од предуслова за одбрану докторске дисертације.

Докторска дисертација кандидаткиње **Mounira Seliman Elazabi** је урађена на укупно 153 стране, од чега 13 страна чине списак литературе. Списак литературе обухвата 146 референци које чине научни радови, књиге, зборници радова, законски прописи као и електронски извори. Основни текст дисертација садржи и 17 слика, 8 табела и 11 графикана. Докторска дисертација кандидаткиње **Mounira Seliman Elazabi** је била подвргнута провери софтвером за установљавање преклапања/плагијатима (iThenticate Plagiarism Detection Software) чиме је испуњен и овај услов пре одбране рада. Након обављене провере установљено је да не постоје детектоване области и садржаји текста који се могу разумети као плагирање.

Предмет и циљ истраживања

Предмет истраживања обухвата питања одрживог развоја Либије из угла социјално – економских аспеката. Временски хоризонт обављеног истраживања се односи на период 2000-2015. година. По садржају се предмет истраживања односи на комплекс социјално економских димензија одрживог развоја Либије. Истраживање је обухватило економске претпоставке одрживог развоја које се базирају на природним ресурсима као што су нафта

и гас, пољопривреда, рибарство и туризам. Социјалне димензије одрживог развоја базирају се на образовању и преплитању традиције са савременошћу у начину функционисања Либијског друштва.

Предмет и циљ дисертације детаљно су образложени, са акцентом на кључна истраживања која треба да оправдају постављене циљеве: први обухвата методолошки оквир истраживања, формулацију проблема истраживања, одређење предмета истраживања, циљеве истраживања, хипотезе од којих се полази у истраживању, начин истраживања, као и научну и друштвену оправданост истраживања; други обухвата одрживи развој у смислу појмовног одређења, историјских чињеница, концепта, индикатора и модела, док трећи структурални чинилац предмета истраживања обухвата свеобухватну анализу детерминанти одрживог развоја у Либији, као и дефинисање новог концепта одрживог развоја кроз анализу постојећег стања и предвиђање праваца развоја у различитим областима привреде, пољопривреде, туризма, нафтног сектора.

Циљ научног истраживања је повезан и проистиче из предмета истраживања. Научни циљ овог рада је указивање на значај постојања адекватних модела за спровођење политике одрживог развоја. Истраживање се базирало на научној дескрипцији и научној класификацији одрживог развоја у оквирима успостављања одрживог развоја постављеним од стране светских организација, а пре свега УН.

Друштвени циљ истраживања огледа се у анализи стања о појавама и процесима одрживог развоја, као што су: актуелне, и будуће промене економског и геостратешког стања, појава, процеса и доминантних актера . Ово истраживање може имати значаја за актере који учествују у стратешком планирању развоја Либије, као и за ширу друштвену заједницу.

Научна и друштвена оправданост докторске дисертације

Резултати истраживања имају научне и социјалне доприносе. Научни допринос има двоструки значај. С једне стране се огледа у потврђивању и проширивању досадашњих научних сазнања о одрживом развоју. То је остварено кроз: описивање концепта и феномена и процеса везаних за одрживи развој. Након описивања, извршена је класификација концепата, модела и процеса везаних за одрживи развој.

Са друге стране, научни допринос се одражава кроз примену методолошких поступака условљених за предмет истраживања. У истраживању су примсњени дијалектички метод, индуктивни метод, дедуктивни метод, компаративан метод и метод анализе садржаја.

Друштвени допринос се огледа у реалном сагледавању односа одрживости целокупног економског и социјалног развоја у Либији у постојећим специфичним околностима. Због друштвене и политичке комплексности збивања у Либији, истраживање обухвата период до 2015. Године. Резултати истраживања могу да послуже као основа за даља истраживања у овој области, као и свим научним институцијама које спроводе стратегију одрживог развоја Либије.

2. Хипотетички оквир истраживања

Приликом дефинисања предмета и циља докторске дисертације, као и анализе очекиваног научног доприноса, постављене су радне хипотезе од којих се пошло у истраживању. У спроведеним емпиријским и теоријским истраживањима научно су проверене следеће раније постављене хипотезе:

Била је постављена једна генерална хипотеза, која се односи на услов да Уколико се добро препознају и дефинишу детерминанте одрживог развоја онда је могуће успоставити одговарајући модел (моделе) одрживог развоја.

Из Генералне хипотезе су биле изведене две посебне хипотезе: Уколико се изврши адекватна анализа постојећег стања развоја у Либији, утолико ће бити лакше да се одреди нови концепт одрживог развоја. Друга посебна хипотеза је била постављена у вези са циљевима, а односила се на узајамну повезаност нивоа циљева. Хипотеза је постављена у релацији ако су циљеви одрживог развоја виши, то су они већа препрека за актере који у њиховој реализацији више учествују.

3. Методологија истраживања

У доказивању постављене основне и помоћних хипотеза коришћене су различите методе у циљу задовољења основних методолошких захтева, као што су објективност, систематичност, поузданост и општост. У изради дисертације се пошло од досадашњих истраживања научних и теоријских сазнања, релевантне литературе и савремене праксе. У процесу прикупљања података коришћене су методе анализе садржаја, дедукције, синтезе, уопштавања, генерализације, компарације и самосталног закључивања. У обради података коришћене су методе статистичке анализе, чијом се применом вреднује научни и друштвени циљ истраживања. У изради дисертације користиле су се следеће истраживачке методе:

- Методе комплексних динамичких промена, која посматра одрживи развој у сталним променама, сходно захтевима које намећу савремени односи како на ужем, тако и на ширем, или глобалном простору.
- Индуктивна метода омогућава да се на основу анализе појединачних чињеница или сазнања, дође до уопштавања и формирања нових чињеница и нових законитости које постоје у вези са одрживим развојем.
- Дедуктивна метода омогућавају да се на темељу општих судова, односно општих логичких обележја између истраживаних појмова, изводе појединачни судови, закључци или тврдње. Она служи и да се открију нова сазнања, докажу нове чињенице, и назначе могућности настанка нових законитости. У оквиру дедуктивне методе, коришћени су и њени елементи које чине поступци анализе, синтезе, апстракције, генерализације и специјализације.
- Метода анализе садржаја, подразумева анализу доступних података, литературе, научних радова, оперативних докумената и других публикација који се односе на социјалне и економске детерминанте одрживог развоја.
- Употребом компаративних метода се долази до модела одрживог развоја који постоје у свету, а пре свега у земљама, географским суседима Либије.

Истраживање је спроведено у неколико фаза:

- ✓ дефинисање истраживачког проблема, предмета и циљева истраживања,
- ✓ детаљно увођење у литературу из области социјално – економских аспеката одрживог развоја,
- ✓ познавање извора и процеса прибављања примарних и секундарних информација неопходних за извођење анализа,
- ✓ упознавање са методологијом и извођењем закључака,
- ✓ дискусије о резултатима анкете.

4. Кратак приказ садржаја докторске дисертације

Рад се састоји из Увода, 3 поглавља, закључка и прегледа литературе.

У уводном поглављу дат је осврт на структуру кључних питања везаних за соци економске аспекте одрживог развоја.

У уводном делу пажња је фокусирана на конструисање могућег и изводљивог институционалног аспекта одрживог развоја, са циљем повезивања осталих димензија одрживог развоја. Циљ рада је усредсређен на препознавање и конституисање одговарајућег институционалног апарата ради спровођења политике одрживог развоја.

Кандидат интерпретира различите приступе и историју идеја везаних за одрживи развој. Указује на историјске аспекте приступа развијених земаља света овом питању.

У оквиру развијених земаља Европе, Северне Америке и Јапана, економски раст био је, а и данас је централно питање за опште прихваћене циљеве “прогреса” и “модернизације”. Наведени приступ је посвећивао релативно мало пажње питањима и проблемима неједнакости и социјалне правде. Велико сиромаштво и слабе или непостојеће мреже социјалне заштите у Европи и Сједињеним Државама током велике депресије из почетка двадесетог века је показала како чак и у овим земљама политика није била прилагођена задовољењем потреба већине људи. Након другог светског рата долази до промена у приступу. Политика и стратегија развоја су се суштински променили.⁹ Економско и социјално побољшање за већину постало је главна преокупација влада, и са распадом колонијалних односа моћи, овај циљ је проширен на сиромашне народе света. Економски развој, са својим друштвеним и институционалним међусобним односом, заузео је кључно место у теорији и политици. У време хладног рата егзистирала је снажна конкуренција између идеологије и концепција развоја које су заступали капитализам и комунизам. Кандидат се позива и интерпретира приступе различитих аутора - историчар економске и социјалне мисли. Аутор наводи између осталих ставове *Roger Backhouse-a* који тврди да развојна економија у свом модерном облику није постојала пре 40-их година прошлог века. Кључни циљеви политике економског развоја су се променили и окренули су се ка подизању животног стандард широм света, пружајући стално више робе и услуга све више растућој популацији. Међународне институционалне структуре успостављене након другог светског рата, укључујући и Међународни монетарни фонд, Светску банку и Уједињене нације, дизајнирани су у складу са овим циљевима. Фокус на одржив развој је почео да се све више исказује у другој половини двадесетог века, а посебно након извештаја Римског клуба везаног за границе раста. Светска комисија за животну средину и развој је 1987. године представила свој извештај, под називом “Наша заједничка будућност”. Тада је први пут децидирано указано на проблем сукоба између животне средине и развојних циљева. Кандидат се у дисертацији у избору између више дефиниција одрживог развоја, опредељује за појмовној структури дефинисан на следећи начин: “Одрживи развој је развој који задовољава потребе садашњице без угрожавања способности будућих генерација да задовоље своје потребе”. У широкој дискусији и коришћењу концепта од тада, је било признавање три аспекта одрживог развоја:

Економски: Економски одрживи систем мора бити у могућности да произведе робу и услуге на трајној основи, да би се одржали нивои управљања власти спољног дуга и избегавања екстремних секторских неравнотежа који општећују пољопривредну или индустријску производњу.

Животна средина: Еколошки одрживи систем мора одржавати стабилност ресурсне базе, избегавајући прекомерно коришћење система обновљивих извора и потрошњу необновљивих ресурса само у мери у којој се та инвестиција врши у одговарајућим заменама. Ово укључује одржавање

био диверзитета, атмосферске стабилности и других функција екосистема који се обично не класификују као економски ресурси.

Друштвена/социјална: друштвено одржив систем мора постићи правичност дистрибуције, одговарајуће пружање социјалних услуга, укључујући здравље и образовање, равноправност полова и политичко одговорност и учешће.

Кључни принципи концепта одрживог развоја

Се базира на неколико кључних принципа: одржавање непромењеног нивоа потрошње; одржавање непромењеног нивоа залиха природних ресурса; утврђивање стандарда безбедног минимума; примена оперативних еколошких принципа. Концепт одрживости се базира на следећим принципима: Принцип интегрисаности, као најсвеобухватнији принцип, и захтева да се на доношење политичких одлука у свим доменима одлучивања, спроводи на три нивоа бриге о животној средини, и то: на нивоу друштва, привреде или производа; Принцип предострожности подразумева да свака активност мора бити спроведена ослањајући се на научне доказе о њеном утицају на животну средину; Принцип обновљивости ресурса се обично своди на очување природног фонда неког ресурса – сировине или енергије. Овај принцип подразумева повећање ефикасности коришћења ресурса, повећање уштеда (смањење губитака) и повећање рециклабилности; Принцип превентивног деловања је главни метод и приступ у интеграцији политике животне средине у друге политике и одлучивања и универзална техника за спровођење свих принципа одрживог развоја; Принцип предострожности подстиче политичке актере да доносе одлуке у области заштите животне средине и у ситуацијама када не постоје недвосмислени научни докази о штетности или размерама штетног деловања неке активности на људе или екосистеме.

Парадигма одрживог развоја

Докторант критички анализира парадигму одрживог развоја. Већина економиста врши поједностављивање идентификујући максимизирање благостања са максимизацијом корисности која потиче од потрошње. Иако се то у великој мери може критиковати, многе важне елементе људског благостања (храна, услуге, одеће, становање, транспорт, здравство и образовање, итд.) и имају аналитички значај. Показују предност развоја који се може исказати мерљивим јединственим индикаторима. Формална економска анализа затим поставља питање да ли одрживост има ваљаност као економски концепт. Према стандардној економској теорији, ефикасан ресурс расподеле треба да има ефекат максимизирања корисности од потрошње. Ако прихватимо употребу времена дисконтовања као методе поређења економских вредности потрошње у различитим временским периодима, онда изгледа да одрживост не значи ништа више од ефикасне расподеле ресурса - концепт који је већ успостављен у економији. Једна линија критике овог редукционистичког приступа одрживости усредсређује се на употребу дисконтовања. Кандидат на занимљив начин показује пример употребе метода дисконтовања. Наводи да са дисконтном стопом од 10%, вредност од 1 милион долара сто година од садашњег тренутка је исто као и 72 долара данас. Према томе, очигледно би било оправдано увођење трошкова до 1 милион долара за људе у години 2100, како би уживали у потрошњи од 72 долара данас. Према овој логици, смањење ресурса и штета по животну средину могу се сматрати прихватљивим, чак и оптималним, према критеријуму економске ефикасности. Проблем је што смо, прихватајући употребу дисконтне стопе, имплицитно наметнули посебан избор у погледу релативног благостања садашњих и будућих генерација. Докторант се позива на *Howarth* и *Norgard*, који су показали да је избор дисконтне стопе једнак избору расподела међу генерацијама. Употреба тренутне тржишне дисконтне стопе даје непотребну тежину предности тренутних

потрошача. Када се разматрају питања попут ерозије тла или атмосферски раст гасова са ефектом стаклене баште, где се осећају највећи штетни утицаји деценијама или генерацијама, ово ствара јаку пристрасност против одрживости. Да би се постигла међугенерациска једнакост, аутор заузима становиште да се мора наметнути ниска дисконтна стопа, или нека врста правила одрживости у погледу коришћења ресурса и утицаја на животну средину. Сродно питање се односи на концепт природног капитала. Земљане и атмосферске функције су аспекти природног капитала, који се састоји од свих природних ресурса и еколошке услуге планете. Докторанд се позива на *Herman Daly-a* који је предложио одрживи развој, који се може операционализовати у смислу очувања природног капитала. Овај циљ политике доводи до две одлуке, једну за обновљиве изворе, а другу за необновљиве ресурсе. За обновљиве изворе енергије, правило је ограничити потрошњу ресурса на одрживе нивое приноса, а за необновљиве правило је да се реинвестира приход од експлоатација необновљивих ресурса улагањем у обновљиви природни капитал. Следећи ова два правила, сматра кандидат, одржаће се константно стање природног капитала.

Еколошке перспективе одрживости

За разлику од економиста, чији модели не гарантују економски раст, физичари и еколози навикли су на идеју ограничења. Природни системи морају бити подложни неуништивим законима термодинамике и науци о екологији становништва који истражују последице ових закона за живе организме. Кандидат се позива на приступе еколога *C.S. Holling-a*, који указује на два основна аксиома еколошке и еволуционе биологије. Да су организми изузетно продуктивни, и та ограничења одређена временом, простором и енергијом, се неизбежно сусрећу. Темелј за савремену екологију и еволуциону биологију почива делимично на последицама ове два аксиома У еколошкој перспективи одрживост мора укључивати ограничења на популацију и нивое потрошње. Ове границе важе за све биолошке системе. Док људима може изгледати да могу да их избегну неко време, морају на крају да прихвате границе ограничене планете. Еколог *Paul Ehrlich* и његове колеге су проценили да људи сада “конзумирају, преузимају, или елиминишу око 40% основне потрошње енергије за све копнене животиње”. Очигледно, удвостручавање ове потражње, што би могло да се подразумева са 33% растом становништва и 50% раст потрошње по глави становника до 2050. године, оставиће мало простора за било коју другу врсту на планети. Међутим, ова једноставна тврдња о границама не обухвата у потпуности допринос еколога у дискусији о одрживости. Оно што *C.S. Holling* идентификује као трећу аксиому екологије има још значајних последица. Трећа аксиома се односи на процесе који изазивају променљивост и новину, изазивање генетичке разноврсности, а из тога проистичу процеси еволуције и промене у врстама и екосистемима. Кандидат запажа и истиче следећи веома занимљив налаз: Генетичка разноврсност доводи до еластичности у екосистемима. Отпорност је капацитет који омогућава систему да реагује на поремећаје или штету.

Социјалне перспективе одрживог развоја

Кандидат се позива на то да је приступ “људском развоју” дубоко је утемељен у историји економске теорије, а који наглашава питања основних потреба и једнакости. Докторанд се позива на истраживања *Sudhir Andand* и *Amartia Sen-a*, који указују да забринутост за ове димензије економског развоја почињу још са најранијим економским теоретичарима. Поједини истраживачи су супротстављали приступ фокусирања на људски развој, приступу максимизације богатства. Овај други приступ је доминирао савременом економском теоријом.

Извештаји о људском развоју усредсређени су сваке године на различите аспекте социјалног и економског развоја, као што су демократска влада (1993), неправедни пол (1995) и сиромаштво (1997). Индекс људског развоја (HDI) комбинује очекивани животни век, сиромаштво, писменост и образовање по становнику у процењеном просеку да би се добио индекс између 0 и 1. Резултати јасно показују да је овај развој мултидимензионални процес и да већи БДП не значи нужно веће укупно благостање. Неке земље, као што су Коста Рика (HDI = 0,883) и Шери Ланка (HDI = 0,704), истиче се у смислу њиховог људског развоја који је много изнад других са идентичним БДП-ом по становнику (Бразил и Турска, у поређењу са Коста Риком у БДП-у по становнику, имају HDI = 0,804 и 20,04 и 29.00;20.00; Конго и Пакистан, готово идентични у БДП-у за Шери Ланку, имају HDI од 0,538 и 0,483) респективно. Иако HDI експлицитно не укључује мере заштите животне средине, извештај из 1994. године дискутовао је о односу између одрживости и једнакости: концепт одрживог развоја покреће питање да ли су постојећи стилови живота прихватљиви и да ли постоји било какав разлог да се пренесе на следећу генерацију. Због тога што мора постојати међугенерациска једнакост, значајно реструктурирање прихода света и потрошачки обрасци могу да буду неопходни предуслов за сваку одрживу стратегију одрживог развоја. Развојни облици који ојачавају данашње неједнакости нису ни одрживе ни вредне одржавања. Јасно је да је питање одрживости животне средине преплетено са проблемом сиромаштва и неједнакости. Често се примећује да узрочна веза функционише на два начина -повећано сиромаштво и губитак руралних животних услова, убрзавају деградацију животне средине, као што су расељени људи, стављају већи притисак на шуме, рибарство и маргинална земљишта. Докторанд закључује отварајући узајамну повезаност могућих решења: Ако су проблеми животне средине и једнакости јасно повезани, онда мора постојати и решење.

Пољопривреда, енергетика, индустрија, обновљиви ресурси

У другом поглављу рада у сасвим скраћеном обиму обрађени су аспекти одрживог развоја везани за области пољопривреде, енергетике, индустрије и обновљивих ресурса Либије. Пољопривредни ресурси су ограничавајући и базирају се на производњи медитеранских култура. Уз пољопривреду релативно повољни услови постоје за развој традиционалних облика сточарства, заснованих на органској производњи. Либија располаже значајним ресурсима у сектору морског рибарства, као медитеранска, односно средоземна земља. Кандидат посебно истиче значај и економско – еколошку димензију експлоатације нафте и гаса као кључних ресурса са којим располаже Либија. У односу на традиционални приступ, ослањања на фосилна горива, докторанд упућује на велике ресурсе и могућност коришћења обновљивих извора енергије као што је енергија сунца и ветра.

5. Постигнути резултати и научни допринос докторске дисертације

Образовање је основа развоја и раста изводи закључак кандидат. Људски ум омогућава сва развојна достигнућа, од здравља и пољопривредних иновација до ефикасне јавне управе и раста приватног сектора. Да би земље у потпуности искористиле предности образовања, потребно је да ослободе потенцијал људског ума, а за то нема бољег средства од образовања. Развој и смањење сиромаштва зависе од знања и вештина које људи стичу, а не од броја година колико седе у учионици.

Програми за пренатално здравље и развој у раном детињству који укључују образовање и здравље су стога важни за реализацију овог потенцијала. Главни изазови односе се на угрожено становништво на примарном, секундарном и терцијарном нивоу. У свим земљама је потребно да се смање баријере које, на пример, спречавају девојчице, децу с тешкоћама у

развоју и етничке мањине да стекну једнако образовање као и остале групе већинског дела становништва. Пројекат "Учење за све" промовише циљеве једнакости који су основа образовања. Без суочавања са питањима једнакости, немогуће је постићи овај циљ. Образовање за одрживи развој стога промовише компетенције као што је критичко размишљање, замишљање будућих сценарија и доношење одлука на колаборативни начин. Образовање за одрживи развој захтева далекосежне промене у начину на који се образовање данас практикује, сматра аутор. Аутор додуше, сем позива на логички развојни систем образовања, не даје дубље елементе за реконструкцију постојећег образовног система као императива одрживог развоја.

Нови концепт одрживог развоја Либије

Уочавајући потребу за конституисањем новог концепта одрживог развоја, аутор полази од следеће оцене. Данас постоји велика нерационалност у употреби природног богатства, као и уништавање ресурса и еколошка загађеност која је присутна у ваздуху, води, земљи и храни. Проблем загађења животне средине је најзаступљенији у развијеним земљама света, па зато најпре оне морају да предузму мере заштите животне средине. Високоразвијене земље издвајају само 1% свог друштвеног производа за еколошку заштиту природног богатства, што је свакако недовољно, тако да се у наредном периоду овај проценат мора повећати на 3-5% њиховог БДП-а. Високоразвијене земље настоје да терет еколошке загађености пребаце на мање развијене земље (код њих складиште нуклеарни и друге врсте отпада, преносе „прљаву индустрију“). Еколошку кризу све учесталије прате еколошки акциденти, а њих у највећем броју изазива човек, директно или индиректно. Нарушавање еколошке равнотеже настаје дакле, као последица људске радне делатности, којом човек „присваја“ природу, и ствара производе. При томе не долази само до поремећаја еколошке равнотеже и екосистема, већ и до угрожавања интегритета човека и његовог опстанка. Ефекти еколошке кризе су следећи: климатске промене; озонских рупа и уништења озонског омотача; недостатак хране; неједнакости.

Начин потрошње ресурса као и количина потрошње истих мора да буде у фокусу све време. Многобројни су разлози због којих је потребно разумети начине потрошње ресурса. Економска ефикасност, сама по себи, није пут ка одрживости. Данас је изражена потреба да се ресурси искоришћавају до крајњих граница, па и преко. Редукована потрошња и јака регулативна политика и нормирање те потрошње, као и јачање механизма контроле степена деградације проузроковане потрошњом су задаци пред тренутном генерацијом. Због раста потрошње се мора и узимати у обзир контрола и регулација свих наметнутих изазова јер је потрошња иницијатор свих политичких мера и промена. Аутор указује, на пример, на политику субвенционисања око наводњавања. Основа за разлоге субвенција око наводњавања у ствари је помоћ сиромашним фармерима. Да би се избегао зачарани круг око тога ко је "прави-бољи" корисник субвенција, сиромашни или богати фармери, потребно је регулисати прекомерно трошење субвенционисаних ресурса, воде и енергије, јер и богати фармери приступају тој политици, чиме се ресурси воде енормно троше, троше се преко граница доступности. Због оваквог раста држава не успева да повећа ефикасност производње, нити смањује неједнакости. Потребно је пратити начине потрошње, и тиме имати увид у то шта се троши (основни производи или луксузни), и колико су у ствари задовољене основне потребе људи. Тиме се и прати потрошња одакле се види и ко више доприноси загађењу околине. Такође је на тај начин могуће пратити и вршити анализу проблема у релацији економског раста и задовољења људских потреба.

Аутор у једном делу рада се позива на модел $I = PAT$ једначину. У последњих 30 година овај модел добија све више на значају. Једначина објашњава вишеструки утицај популације

(P), богатства (A) изражене по глави становника и технологије (T) на животну срединu (I). Овај исказ се користи да “осуди свако једнозначно објашњење утицаја на животну средину”. Иако је једноставна за примену ова (Ерлихова) анализа није довољна за дубље анализе. Она не даје објашњења о међусобном утицају наведена три чиниоца, нити се спомињу нити објашњавају факторе који могу да утичу на неке променљиве, као што су: друштвени развој, институционални утицај у виду политике и културе.

У трећем делу рада аутор се бави појединим аспектима економског развоја Либије. Либијска економија зависи пре свега од природних ресурса, прихода од нафтног сектора, који доприносе око 90% прихода од извоза, око четвртине БДП-а и 60% зарада у јавном сектору. Пад у светским ценама угљоводоника током читаве 2009. године је смањио приходе од пореза либијске владе и ограничио привредни раст у Либији у 2009. години. Знатни приходи из енергетског сектора у комбинацији са малобројном популацијом утичу на то да Либија има један од највиших БДП-а *per capita* у Африци. Међутим аутор сматра да постоји изразита неједнакост од коришћења економских ефеката експлоатације природних ресурса. То значи да мало дохотка стиже до нижих класа либијског друштва. Либијски званичници последњих година постигли су напредак у погледу економских реформи као део шире кампање за реинтеграцију земље у међународну заједницу. Овај напор уследио је најпре након што су санкције УН-а укинуте у септембру 2003. године, јер је Либија најавила у децембру 2003. да ће напустити програме за изградњу оружја за масовно уништење, Санкције УН-а против Либије укинуте су у септембру 2003. Процес укидања једностраних санкција САД-а почео је у пролеће 2004. године; Све санкције су уклоњене до јуна 2006. године, помажући Либији да привуче више страних директних инвестиција, посебно у енергетски сектор. Национална нафтна компанија поставила је циљ да скоро удвостручи производњу нафте на 3 милиона блока дневно до 2012. године. Либија се данас суочава са дугим путевима ка либерализацији социјалистичке економије, али почетни кораци - укључујући пријављивање за чланство у Светској трговинској организацији, смањење неких субвенција и објављивање планова за приватизацију, били су тада основа за прелазак у више тржишну привреду. Сви ови напори пали су у воду 2011. године и одложени за неко будуће време. Индустрија без нафтних деривата и грађевинарства, чини тек нешто више од 20% БДП-а, а проистекла је из прераде пољопривредних производа и производње петрохемије, гвожђа, челика и алуминијума. Климатски услови и сиромашна земљишта озбиљно ограничавају пољопривредну производњу. Либија увози око 75% потреба за храном. За обезбеђење пијаће воде примарни водни извор воде у Либији, остаје пројекат Велике реке или коришћење „фосилних вода“. Алтернативни процеси представљају погони за десалинизацију морске воде, у што се инвестирају значајна средства како би се задовољиле све веће потребе за водом због растуће популације, пре свега у градовима на северу Либије.

Аутор у раду излаже сажете податке везане за социјалне показатеље и карактеристике становништва и образовања у Либији. Либија има малу популацију која живи на великој површини земљишта. Густина становништва је око 50 особа на 1 км². Деведесет одсто људи живи на мање од 10% површине, првенствено дуж либијске обале. Око 90% становништва је урбано, углавном концентрисано у четири највећа града: Триполи, Бенгази, Мисрата и Баида. Процењује се да је тридесет процената становништва млађе од 15 година, али се овај проценат значајно смањује током протеклих деценија. Током протеклих 60 година демографска ситуација у Либији знатно се променила. Од педесетих година, очекивани животни век се стабилно повећавао, а стопа смртности новорођенчади се смањивала. Пошто су стопе фертилитета остале високе до осамдесетих година, раст броја становника био је веома висок током три деценије. Међутим, после 1985. године забележено је брзо смањење плодности жена почетком 1980-их. Због овог смањења плодности раст популације је успорен, а такође је и удео Либијаца млађих од 15 година смањен са 47% у 1985. на 30% у

2010. години. Становништво Либије су арапски бербери. Међу не-Арабљанима из берберских група су и номадски народ Туареги, који насељавају јужне области Либије, као и делове Алжира, Малија, Нигера и Буркине Фасо. Неколико других племенских група које још увек говоре изворним берберским језицима сконцентрисане су у северозападном делу Триполитаније. На југоистоку, постоје мале популације Тоубоу (Тиббу) народа. Они заузимају између четвртине и трећине земље, а живе и у Нигеру и Чаду. Међу страним становницима, највеће групе становника су из других афричких држава, укључујући и грађане других северно афричких земаља (првенствено Египћана) и западних Африканаца.

Услед проблема са прикупљањем и обрадом јединствених статистичких података за Либију после 2012. године, аутор у раду излаже доступне податке везане за образовање из прве деценије двадесет првог века. Према подацима из 2000. године, око 766.807 ученика похађало је основну школу и било је 97.334 наставника; у средње, техничке и стручне школе било је уписано 717.000 студената; а на Либијским универзитетима било је уписано 287.172 студента. У 2001. години јавни издаци за образовање су износили око 2,7 посто бруто домаћег производа (БДП). Иако нису пронађени подаци о трошковима владе за образовање, либијска телевизија је 1. септембра 2004. године објавила да је формирано ново Министарство за образовање, тј. Генерални народни одбор за високо образовање. У раним осамдесетим процене укупне писмености у Либији биле су између 50 и 60 процената, или око 70 процената за мушкарце и 35 процената за жене, али се ова разлика између полова данас смањила. За 2001. годину Извештај о хуманом развоју Програма Уједињених нација за развој процењује да је стопа писмености одраслих била око 80,8 процената, или 91,3 процената за мушкарце и 69,3 процената за жене. Према проценама владе САД 2004. године, 82 процента укупне одрасле популације (старосне доби 15 и више година) у Либији је писмено, или 92 процената мушкараца и 72 процента жена.

Претходни образовни систем у Либији је пратио образац од 6-3-3 за примарно, техничко и пред универзитетско образовање (тј. Примарна фаза почиње у 6 години и наставља се шест година, након чега следи три године припремне школе и три у секундарном школи), док садашњи систем прати 2 расадника, 9 основних образовања и 3 или 4 средње школе по специјализацији. На крају успешни кандидати добијају сертификате "Опште средње школе" или, алтернативно, у случају техничке школе диплому. Осим тога, постоји тренинг / стручна грана која прати припремни циклус и траје две или четири године. Они који успешно прођу са довољно високим оценама могу наставити са високим образовањем које пружају шеснаест институција, девет универзитета и седам напредних институција за учење. Данас либијска влада ради на једном од највећих пројеката у земљи. Влада се бави највећим светским програмом изградње универзитета у циљу мотивисања нове генерације тражиоца образовања да бирају за студирање и рад у Либији, а не путовање у друге земље. Други разлог за овај пројекат је смањивање великог броја интелигентних либијских студената који су напустили земљу у последњих неколико деценија како би добили виши степен високог образовања. У склопу овог пројекта, 2006. године, Министарство образовања је створило петогодишњи стратешки план који се одвијао од 2008-13. године за унапређење образовних установа и инфраструктуре у земљи. Поред тога, у 2007. години, Организација за развој административних центара, која је државни одел који управља стратешким инфраструктурним пројектима, објавио је своју намеру да изгради или увећа 25 либијских универзитета. Ново стратешко заједничко улагање и партнерства између више либијских универзитета и признатих страних универзитета направљени су како би се побољшало образовање.

У трећем делу рада аутор се бави питањима концепта одрживог развоја Либије. Концепт одрживог развоја подразумева уравнотежен економски, социјални и културни развој без

угрожавања животне средине, чиме ће се и будућим генерацијама омогућити да се развијају на истом или вишем нивоу. Суштину концепта одрживог развоја чини корелација привредног развоја и животне средине и међусобна условљеност и комплементарност развојне политике и политике заштите животне средине које уважавају законitosti еколошких система. Усмерен је на очување и заштиту животне средине и на рационално коришћење природног богатства државе и повезано са тим на подизање квалитета животне средине и квалитета живота. Ради остваривања одрживог развоја неопходно је успостављање нових друштвених вредности које се заснивају на знању, креативности и способности људских ресурса, једном речју стварања квалитетног менаџмента са тенденцијом да се досадашње друштво трансформише у друштво које учи. Концепт одрживог развоја, сматра аутор, подразумева фаворизовање учења и знања.

Образовање за заштиту животне средине, односно, образовање за опстанак, односно, образовање за одрживи развој, мора да обухвати све степене васпитања и образовања, од предшколског, преко основног и усмереног до универзитетског, после-дипломатског и да његово спровођење буде перманентно. Треба га, сматра аутор, унети у све облике наставе у школи, у многоструке активности ван школе и ученичке организације. Оно мора да се настави у радним организацијама, кроз стручно оспособљавање радника за рад на појединим радним местима, како би се смањиле могућности угрожавања животне средине у радном процесу. образовање не може да се сведе на оспособљавање људи за пасивну заштиту, већ га треба усмеравати ка позитивном односу, на оспособљавање грађана за плански развој средине са свим њеним ресурсима и људским творевинама. Кандидат уочава и истиче да сазнања и схватања о животној средини морају се излагати у свим наставним предметима где је то могуће: у предмету познавања природе и друштва, биологији, хемији, физике, географији и др. Ово образовање по својој суштини мора бити мултидисциплинарно и интер секторско тако да омогућава интегративни приступ у процесу образовања и васпитања. Наставни садржаји треба да обухвате проблематику целовито, уз наглашавање историјског и развојног приступа.

У закључном делу рада кандидат се фокусира на добијене резултате уз критичко разматрање проблема развоја. Развој као што је настављен током последњег пола века остао је неправедан, и има негативан утицај на животну средину. Концепт одрживог развоја мора поправити социјалне неједнакости и отклонити штету нанетој животној средини, уз одржавање здравог економског основа. Очување природног капитала је од суштинске важности за одрживу економску производњу и међугенерациску једнакост. Тржишни механизми не функционишу ефикасно за очување природног капитала, већ имају тенденцију да га оштете и деградирају. Са еколошке перспективе, и популација и укупна потражња за ресурсима треба да буду ограничени у величини, а интегритет екосистема и разноврсност врста треба да се одржавају. Социјална једнакост, испуњавање основних здравствених и образовних потреба и демократија антиципативног карактера су кључни елементи развоја и са њима је повезана одрживост животне средине. Узети заједно, ови принципи јасно указују на нове смернице за развој процеса. Такође, сматра аутор, захтевају измену првобитних циљева економског раста.

Либија и цео регион Северне Африке пати од озбиљних ефеката климатских промена. Тешке суше које се понављају и друге природне катастрофе изазивају појаву глади, еколошку деградацију, сиромаштво и економске тешкоће у Либији и региону. Утицај климатских промена је појачан због неадекватних водопривредних објеката и лоше праксе водоснабдевања, неефикасних и застарелих постројења за производњу воде. Недовољна количина и неравномерни распоред падавина и високе температуре у појединим периодима чине ситуацију више него критичнијом.

Због екстремних климатских услова, који владају у Либији и једно и друго је у сталном ризику чинећи живот пасторалних заједница изузетно компликованим и ризичним, а њих самих екстремно осетљивим. Пасторални начин живота карактеришу честе промене локације у потрази за водом и храном током дугих периода оскудице.

Нерационално и неодговорно коришћење природних ресурса проузроковало је катастрофално загађење ваздуха, воде и земљишта. Услед појаве бројних великих загађивача јављају се и глобалне промене: озонски омотач је оштећен, климатске промене су интензивне, биолошки баланс је поремећен, многе животињске и биљне врсте више не постоје, изумрле су на очиглед незаинтересоване људске популације.

6. Мишљење и предлог Комисије о докторској дисертацији

На основу свега изложеног Комисија је мишљења да докторска дисертација кандидаткиње по својој теми, приступу, структури и садржају рада, квалитету и начину излагања, методологији истраживања, начину коришћења литературе, релевантности и квалитету спроведеног истраживања и донетим закључцима задовољава критеријуме захтеване за докторску дисертацију, те се може прихватити као подобна за јавну одбрану.

Сагледавајући укупну оцену докторске дисертације кандидаткиње **Mounira Seliman Elazabi** под називом: **"Социо – економске детерминанте и парадигме одрживог развоја Либије "**, предлажемо Већу департмана за последипломске студије давање позитивног мишљење о научном доприносу и Сенату Универзитета Метрополитан да донесе одлуку о прихватању наведене докторске дисертације.

Београд, 18. фебруар 2021. године

Чланови комисије:

Проф. др Божо Драшковић, редовни професор,
Универзитет Метрополитан
Факултет за примењену екологију "Футура", ментор

др Весела Радовић, члан
виши научни сарданик, Универзитета у Београду,
Институт за мултидисциплинарна истраживања

Др Нада Косановић, доцент
Универзитет Метрополитан
Факултет за примењену екологију „Футура“
Универзитета у Београду.

